

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Більшість у Верховній Раді 24 травня 2012 року зробила невдалу спробу в першому читанні розглянути законопроект «Про засади державної мовної політики» [7]. Автори проекту закону В. Колесніченко і С. Ківалов, які представляють у парламенті правлячу в нашій країні Партію регіонів, вважають, що він гарантуватиме рівні права всім громадянам України незалежно від того, якою мовою вони спілкуються. Проте опоненти Партії регіонів переконані, що в разі ухвалення закону в Україні фактично буде офіційно встановлено двомовність, причому, російська мова переважатиме.

Ключові слова: мовна політика, сучасна мовна картина України, українсько-російська двомовність, законопроект про засади державної мовної політики, мовні перспективи для України.

Большинство в Верховной Раде 24 мая 2012 года сделало неудавшуюся попытку в первом чтении рассмотреть законопроект «О принципах государственной языковой политики» [7]. Авторы проекта закона В. Колесниченко и С. Кивалов, которые представляют в парламенте правящую в нашей стране Партию регионов, считают, что он будет гарантировать равные права всем гражданам Украины независимо от того, на каком языке они общаются. Однако оппоненты Партии регионов убеждены, что в случае принятия закона в Украине фактически будет официально установлена двуязычность, причем русский язык будет преобладать.

Ключевые слова: языковая политика, современная языковая картина Украины, украинско-российская двуязычность, законопроект о принципах государственной языковой политики, языковые перспективы для Украины.

On May 24, 2012 the majority in Parliament made an unsuccessful attempt in the first reading to consider the bill «On the basis of the language policy» [7]. Authors of the Bill V. Kolesnichenko and S. Kivalov representing in parliament, the Party of Regions, the ruling one in our country, consider that it will guarantee equal rights for all citizens of Ukraine regardless of what language they speak. But opponents of the Party of Regions believe that if the law in Ukraine is accepted, bilingualism will actually be officially established, and Russian will prevail.

Key words: Language policy, language picture of modern Ukraine, the Ukrainian-Russian bilingualism, bill on the principles of state language policy, linguistic perspective for Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Автори законопроекту «Про засади державної мовної політики» [7] – депутати фракції Партії регіонів Вадим Колесніченко та Сергій Ківалов – переконують українську громадськість у тому, що документ не становить загрози українській мові як державній. Разом з тим проект закону передбачає, що місцеві органи державної влади використовуватимуть регіональні мови у своїй роботі у разі, якщо на певній території проживає мінімум 10 % носіїв певної мови [7]. Противники ж закону вважають, що на практиці це означає запровадження російської мови як другої державної, тільки без внесення змін

до Конституції, оскільки саме російськомовне населення – передусім на сході та півдні України – легко набирає необхідні 10 відсотків для того, щоб мати російську як другу офіційну мову. Заступник голови Верховної Ради Микола Томенко заявив, що ухваливши такий закон, саме парламент буде відповідальним за «початок розколу країни».

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Останнім часом до проблем державної мовної політики в Україні активно зверталися Г. Євсєєва, О. Герасимова, Г. Панченко, О. Сергєєва, Ю. Чередник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в їхніх та інших публікаціях зазвичай розглядається мовна політика

в певних галузях, без зосередження останнім часом уваги на законотворчій діяльності Верховної Ради України щодо мовних питань. Разом з тим з наближенням виборів до парламенту держави (літо-осінь 2012 року) в Україні знову розігрується так звана мовна карта, що й спонукало парламентарів винести в сесійну залу на розгляд законопроект, зареєстрований ще 26 серпня 2011 року [7].

Формулювання цілей статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення перебігу розгляду у Верховній Раді України законопроекту за № 9073 «Про засади державної мовної політики» (автори В. Колесніченко та С. Ківалов) [7], навколопарламентських подій з цього приводу в травні 2012 року та прогнозування можливих наслідків запровадження означеного закону про державну мовну політику в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як відомо, у своїх аргументах про запровадження українсько-російської двомовності представники проросійських організацій в Україні часто посилаються на європейську традицію, на європейських досвід. Насправді ж він свідчить про перевагу в Європі одномовних держав (87 відсотків), оскільки наявність кількох державних мов – неефективний інструмент у вирішенні мовних і національних проблем. Країни з двома або більше офіційними чи державними мовами у розвинутих країнах Європи – не правило, а виняток (Бельгія, Швейцарія, Люксембург, Ліхтенштейн та деякі інші). Природа запровадження більше, ніж однієї, державної (офіційної) мови пов'язана з колоніальним минулим або межовим статусом держави, коли вона включає до свого складу частини територій сусідніх одномовних держав.

На противагу ж такій позиції більшість українців не є прихильниками ідеї надання російській мові офіційного статусу. Про це під час презентації 20-річного соціологічного моніторингу «Українське суспільство» повідомили фахівці Інституту соціології НАН України. Дослідження показало, що 1995 року 52 % українців виступали за надання російській мові офіційний статус, а 32,6 % висловлювалися проти цього. Водночас 15,3 % респондентів не могли визначитися з відповіддю [3].

За даними ж досліджень 2011 року кількість прихильників цієї ідеї знизилась до 41,6 %. Водночас до 47,1 % зросла кількість тих, хто виступав проти надання російській мові такого статусу. Досі не можуть визначитися зі своєю позицією 11,4 % опитаних [3].

Згідно з дослідженням, яке проводилося з 1992 року, більшість українців (36-39 %) зазначали, що вдома спілкуються переважно українською мовою і російською (32-36 %). Проте, згідно з дослідженнями 2011 року, цей показник зріс до 42,8 % та 38,6 % відповідно. При цьому обома мовами, залежно від обставин, користуються від 19 до 32 % опитаних. Останнє дослідження

показує, цей показник знизився до 17,1 %. Іншою мовою вдома спілкуються до 2 % українців [3].

Принагідно також нагадаємо, що згідно з даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у лютому 2012 року, надання російській мові статусу державної підтримують лише 28 відсотків українців [3].

Законопроект [7] було піддано як внутрішньо-українській, так і міжнародній експертизі. Так, в Україні його розглядали у Відділі етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Кураса НАН України. В експертних висновках Інституту, зокрема, зазначається, що Законопроект народних депутатів від Партії регіонів Вадима Колесніченка і Сергія Ківалова «Про принципи державної мовної політики» [7] повторює всі головні недоліки його попередників, оскільки неприпустимо розширює застосування російської мови в Україні [8].

Як приклад, фахівці інституту наводять положення документа, згідно з яким запроваджується 10-відсоткова норма, що має підтверджуватися збором підписів, необхідна для отримання особливого статусу недержавної мови на певній території.

«Зрозуміло, що цей бар'єр на значній території України, окрім західних областей, здатна легко подолати російська мова, а ось караїмській, кримчакській або ромській це явно буде не по силі. Отже, мови, яким справді загрожує зникнення, ніякого захисту не отримають», – констатують учені. Як відзначають фахівці, це повністю вихолощує реальний зміст «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» [8].

Важливим механізмом надання російській мові переваги над українською є також передбачена законопроектом [7] відмова від регулювання вживання в телерадіопросторі і кінопрокаті.

«Досвід свідчить, що відсутність такого регулювання призводить до панування російської мови і маргіналізації української в результаті її обмежених ринкових можливостей. Отже, держава повинна застосовувати механізми «позитивної дискримінації», або «підтримувальних дій» для української мови. Таку практику застосовували і застосовують багато демократичних країн щодо своїх державних мов», – відзначають експерти [8].

Ще один аспект, на який звертають увагу експерти, стосується частини законопроекту, у якій передбачено, що в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території. «На практиці за цією статтею приховано прагнення ввести обов'язкове вивчення російської мови в регіонах, де не функціонують регіональні мови», – ідеться в експертизі законопроекту [8].

Крім того, автори експертизи відзначають, що навіть порівняння із законом, що діє, про мови від 1989 року свідчать не на користь законопроекту [7], оскільки в ньому вилучаються норми про державні гарантії для розвитку української мови,

духовності і культури [8]. «У такому вигляді законопроект приймати до розгляду недоцільно. Нічого, окрім додаткового нагнітання політичних пристрастей, від його внесення до сесійного залу чекати не варто», – підсумовують науковці [8].

Венеціанська комісія (дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, котрий надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям. Офіційна назва – Європейська комісія за демократію через право – І.Л.) вважає, що в законопроекті про засади державної мовної політики [7] недостатньо гарантій використання та захисту української мови [1].

Як повідомила УНІАН голова відділу демократичних інституцій та фундаментальних прав Венеціанської комісії Артеміда-Тетяна Кіска, про це йдеться у висновках Венеціанської комісії щодо проекту закону «Про засади державної мовної політики» депутатів Сергія Ківалова та Вадима Колесніченка [7], схвалених на засіданні Комісії у Венеції [1].

«Одна із слабких сторін нинішнього проекту – які гарантії для забезпечення належного рівня використання та захисту української як державної мови. Тому Комісія вважає, що є ще що зробити для того, щоб забезпечити цей баланс не лише на папері, хоча й на папері ще потрібно змінити окремі речі, але й як це зробити на практиці», – сказала представник Комісії [1].

«Залишається питання, наскільки, урахувавши специфічну ситуацію в Україні, достатніми є гарантії в нинішньому проекті закону для консолідації української мови як єдиної державної, та щодо її ролі, яку вона має відігравати в українському суспільстві», – зазначається у пункті 66 схвалених Висновків [1].

Разом з тим при цьому Комісія наголосила, що в цілому поданий проект закону є кращим, ніж попередній проект закону про мови в Україні, висновки по якому було схвалено Комісією в березні 2011 року. Так, Комісія зазначила, що нинішній проект закону більше не надає спеціальної уваги російській мові, оскільки практично в усіх його положеннях посилання на цю мову замінено посиланнями на «регіональну мову та мову меншин». Таке ставлення до російської мови, рівне, як і до інших регіональних мов або мов меншин, на думку Комісії, може бути сприятливим до інших регіональних мов в окремих галузях публічного життя [1].

«Тим не менше є кілька сфер громадського життя, у яких російська за цим проектом отримує рівень захисту, відмінний від інших регіональних мов та мов меншин», – сказала А. Т. Кіска [1].

Так, у висновках Комісії зазначається, що незважаючи на те, що відповідно до статті 10 Конституції України, українська є єдиною державною мовою, деякі статті проекту закону надають російській такий самий рівень захисту, як і українській. Це включає в себе, зокрема,

оприлюднення актів центральних органів влади російською мовою.

Крім того, Комісія відзначила, що визнання лінгвістичної свободи засобів масової інформації, виходячи з ринкових оцінок, може призвести до домінування російської мови.

Комісія звернула увагу на відсутність у проекті закону вимог до теле- і радіокомпаній щодо щоденної квоти на мовлення державною мовою.

«У цих положеннях можна побачити навіть зменшення ролі української мови», – написано у висновках [1].

У документі також зазначається, що запропоноване у статті 20.7 проекту закону формулювання щодо того, що в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин, запроваджує занадто чітке зобов'язання. На думку Комісії, слово «забезпечується» краще замінити на інше, яке б містило більше нюансів [1].

«На думку Комісії, захист російської мови та її використання як висловлення ідентичності членів українського суспільства, які вільно обрали таку лінгвістичну ідентифікацію, – виправдана ціль. Венеціанська комісія разом з тим підкреслила ризик ставлення до російської на тому самому рівні, що й до української, що може зменшити інтеграційну силу української мови та поставити під загрозу роль, яку українська має відігравати як єдина державна мова», – написано у схваленому документі [1].

«На папері це чудово, тепер є питання чи зможе Україна на практиці реалізувати положення закону, чи є достатньо ресурсів фінансових, гуманітарних тощо щодо цього захисту», – сказала представник Венеціанської комісії УНІАН [1].

У зв'язку з цим, Комісія знову закликала до чесного балансу між захистом прав меншин з одного боку та збереженням державної мови як засобу інтеграції в суспільстві, з іншого [1].

На захист української мови згуртувалися й національно-патріотичні сили держави. Так, зокрема, українські інтелектуали, що входять до ініціативної групи «Перше грудня», проводячи в травні 2012 року постійні мітинги біля стін Верховної Ради України, передали заяву Голові парламенту Володимирі Литвину, у якій наголосують, що законопроект [7] є спробою підмінити Конституцію, а тому його розгляд може розцінюватися як «зазіхання на основи конституційного ладу в Україні» [6].

«Ми апелюємо до почуття політичної відповідальності тих, хто вирішуватиме долю законопроекту, – наголошують у листі Богдан Гаврилишин, кардинал Любомир Гузар, В'ячеслав Брюховецький, Євген Сверстюк, Вадим Скуратівський, Іван Дзюба, Мирослав Попович, Мирослав Маринович, Ігор Юхновський. – Ми хочемо застерегти, що в разі ухвалення законопроекту призведе до розколу в суспільстві, адже справжня мета цього законопроекту – «Геть українську мову!» [6].

За словами депутата-нашоукраїнця В'ячеслав Кириленка, «верховний комісар з питань національних меншин і Венеціанська комісія чітко вказують на те, що законопроект [7] прямо суперечить статті 10 Конституції України» [5].

Голова Меджлісу кримськотатарського народу депутат-нашоукраїнець Мустафа Джемільєв в інтерв'ю «Радіо Свобода» сказав, що цей законопроект [7] дещо поліпшує можливості кримськотатарської мови, але спрямований насамперед на зміцнення статусу російської мови. «Цей законопроект, якщо він буде ухвалений, нанесе значної шкоди національним інтересам України. Ми знаємо, якою була мовна політика в радянський час. Багато українців втратили свою мову і стали російськомовними. Тому ухвалення цього закону по суті є закріпленням тієї злочинної мовної політики, яка була в радянський час. І для нас, кримських татар, це також негативно, бо ми намагаємося, аби наші діти знали українську мову. А якщо ухвалити цей закон, то стимулювати вчити українську мову в них не буде», – зауважив Мустафа Джемільєв [5].

Крім того, у Львові, як і в багатьох інших великих містах України, 24 травня 2012 року відбувся мітинг з вимогою не ухвалювати законопроект № 9073 «Про засади державної мовної політики» [7]. Серед учасників мітингу були представники громадянської ініціативи «Український національно-Державний обов'язок», Конгресу української інтелігенції, Львівського ГО «Центр україністики» та філологічний факультет і факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Учасники заходу ухвалили відозву до народних депутатів України та українців: «Сьогодні, у день Христового Вознесіння, антиукраїнські пропагандисти шовіністичних ідей «русского мира», депутати С. Ківалов та В. Колісниченко своїм законопроектом «Про засади державної мовної політики» прагнуть розпочати процес остаточного знищення української мови. Запропонований на розгляд Верховної Ради України проект закону є результатом прислужницького виконання депутатами від Партії регіонів та її лідерами політичного замовлення російської влади, продуктом правових маніпуляцій та ідеологічного шахрайства, черговою спекулятивною спробою врятувати власний збанкрутілий політичний рейтинг напередодні парламентських виборів.

Звертаємося до почуття суспільно-історичної відповідальності всіх депутатських фракцій та національно-державного обов'язку кожного громадянина України з категоричною вимогою одностайно виступити проти цинічних спроб запровадження офіційної двомовності в Україні, що є фактичним зазіханням на основи конституційного ладу і повинно кваліфікуватися як державний злочин.

Кожен народний депутат України, який проголосує за витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя, буде занесений до «книги

національної ганьби» і позбавлений політичного майбутнього. Пам'ятаймо: українська мова залишилася єдиним форпостом нашої державної незалежності! Втратимо її – втратимо державу!» [4].

Таким чином, запровадження регіональної мови, запропоноване законопроектом [7], свідчить про те, що в більшості областей України за формальної двомовності фактично єдиною державною мовою стане російська, що призведе до дальшого відчуження одних регіонів від інших, подальшого розмивання національної ідентичності.

Зокрема згідно з проектом:

1) в освіту повертається стара-«добра» суловська норма про вибір мови за заявою «батьків». Згідно з законопроектом, «потреба громадян у мові навчання визначається в обов'язковому порядку за заявами про мову навчання, що надаються учнями (для неповнолітніх – батьками або особами, які їх замінюють), студентами при вступі до державних і комунальних навчальних закладів, а також, у разі потреби, у будь-який час періоду навчання».

2) на територіях, де мові надали регіональний статус, мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування, мовою офіційних оголошень, повідомлень може бути виключно регіональна мова, про українську там можна забути. Більше того, у листуванні цих органів з органами державної влади вищого рівня дозволяється застосовувати цю регіональну мову. Як на це будуть дивитися в міністерствах, держслужбах, державних адміністраціях, коли з ними почнуть спілкуватися регіональною мовою – гагаузькою, румунською, угорською тощо.

3) на території, де прийнята регіональна мова, посадові і службові особи, судді мають спілкуватися з відвідувачами, здійснювати судові провадження регіональною мовою. Варто нагадати, що йдеться про дуже широке коло осіб; скажімо, службовою особою є і сержант патрульно-постової служби МВС. Очевидно, що держава для реалізації цього положення має забезпечити відкриття мовних курсів, з мінімально 10-15 тисячною аудиторією.

4) акти місцевих органів державної влади (тобто, місцевих державних адміністрацій та територіальних органів центральних органів виконавчої влади) та органів місцевого самоврядування приймаються і публікуються або державною, або регіональною мовою. Тому, якщо ви українець, який проживає в Донецькій області, де регіональна мова – російська, то, фактично, можете втратити право ознайомлюватися з актами органів влади державною мовою [2].

Рішення про надання статусу регіональної мови, згідно з законопроектом [7], ухвалюється місцевими радами. І хоч чітко не встановлено, які ради мають право приймати такі рішення, з Пояснювальної записки до законопроекту можна зробити висновок, що таке право мають будь-які

ради. При цьому встановлюється перевага рішень обласних рад перед рішеннями районних та міських, селищних і сільських (що, до речі, повністю суперечить принципу місцевого самоврядування в Україні в частині поділу компетенції між радами, а крім того, це абсолютно суперечить європейській традиції, яка регіональні мови локалізує на рівні громад (муніципалітетів).

У результаті часто майже виключно україномовним громадам у південно-східних регіонах буде нав'язано офіційний статус російської, як це уже було в колоніальний період вітчизняної історії. Наприклад, за підрахунками авторів законопроекту [7] з 27 регіонів російська мова стане регіональною в 13 регіонах України (у т. ч. у столиці України м. Київ); кримськотатарська – в Автономній Республіці Крим, угорська – у Закарпатській області, румунська – у Чернівецькій. Абсурдність такої ситуації дуже добре ілюструється на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей – у повністю українських районах службовці органів влади (аж до сільського голови) повинні володіти румунською та угорською мовою. Аналогічна ситуація в переважно (а часто й фактично виключно) україномовних сільських районах Харківської, Сумської, Дніпропетровської, Херсонської, Одеської, Запорізької, Миколаївської областей. Фактично йтиметься про поновлення їх цілеспрямованого зросійщення на рівні державної політики [2].

Чимало цікавого при аналізі супровідних документів до законопроекту [7] можна віднайти у фінансовому обґрунтуванні законопроекту: «З урахуванням того, що в Державному бюджеті передбачені кошти на забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної та на імплементацію Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», уведення в дію цього законопроекту не потребує додаткових бюджетних коштів» [7].

Для довідки: у Державному бюджеті на 2011 рік (на час подачі законопроекту – І. Л.) на імплементацію Хартії було передбачено видатки на суму 1,1 млн грн, а на забезпечення розвитку та

застосування української мови – 3 млн грн. Загальна сума, як видно, сукупно складає 4,1 млн грн. Виходячи з цього, можуть бути такі варіанти пояснень: 1) у Пояснювальній записці факти не цілком відповідають реаліям життя; 2) автори законопроекту [7] не зовсім правильно порахували вартість реальної двомовності у 15 регіонах і тримовності у Криму, оскільки за найскромнішими підрахунками реалізація цього законопроекту коштувала б платникам податків не менше мільярда гривень на рік (правда, якщо не враховувати навчання посадових і службових осіб регіональних мов) [2].

Разом з тим справа навіть не у вартості запровадження нового закону, а в тій загрозі для українського суспільства, що він несе. Ідеться про безпрецедентну міжнаціональну напругу, яку може породити така мовна політика, причому про її перенесення з парламенту та ефірів телеканалів на місяця, що в разі розширить чисельність залучених до протистояння громадян [2].

Висновки. Отже, на наше глибоке переконання, законопроект «Про засади державної мовної політики» [7] не є прийнятним для українських реалій часів національно-мовного і державного відродження, він призведе до знищення української мови як державної і як мови домінуючого державотворчого етносу – українців (77,8 відсотка населення держави за даними офіційного перепису населення 2001 року), поновить тоталітарну шовіністичну мовну політику радянських часів, забезпечить домінуюче становище російській мові і по суті нічого не зробить для відродження і розвитку інших мов національних меншин. Виходячи з таких міркувань, він має бути знятий з розгляду Верховною Радою України. Тим самим буде забезпечено спокій в українському суспільстві напередодні чергових парламентських виборів (2012 р.).

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження порушеної нами в статті проблеми вбачаються в аналізі передвиборних програм, заяв та реальних дій партій-учасниць виборчого марафону до Верховної Ради України влітку-восени 2012 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венеціанська комісія розкритикувала законопроект про мови Ківалова і Колесніченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/SOCIETY/venetsianska_komisiya_rozkritikuvala_zakonoproekt_pro_movi_kivalova_i_kolesnichenka-93992.html.
2. Законопроект Колесніченка-Ківалова робить українську мову бездержавною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/51307>.
3. За роки незалежності кількість прихильників надання російській мові статусу державної зменшилася: результати моніторингу, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/45328>.
4. Львів'яни мітингували проти мовного законопроекту Ківалова-Колесніченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vgolos.com.ua/politic/news/46571.html>.
5. Мовне протистояння у парламенті переросло в бійку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.radiosvoboda.org/content/article/24592255.html?utm_source=twitterfeed&utm_medium=twitter.
6. Опозиція не допустила ухвалення нового закону про мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politika.cn.ua/list/ua/news/0/9075.html>.
7. Про засади державної мовної політики: проект закону, внесений 26 серпня 2011 року народними депутатами України В. Колесніченком і С. Ківаловим, зареєстрований у Верховній Раді України за № 9073 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41018.

8. Украинские ученые забраковали закон Колесниченко о языковой политике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/power/2011/10/17/798115.html>.

Рецензенти: **Багмет М. О.** – д.і.н., професор;
Козлова Л. В. – к.держ.упр.

© Лопушинский И. П., 2012

Дата надходження статті до редколегії 12.05.2012 р.

ЛОПУШИНСЬКИЙ Іван Петрович – професор кафедри державного управління, педагогіки та психології Херсонського національного технічного університету, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України.

Коло наукових інтересів: національні меншини, екстериторіальна самоорганізація та самоврядування громадян, національно-культурна автономія.